

РОЗДІЛ 12. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.56>

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ТРАНЗИТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ

Матвєєва Л.Г.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8402-5584

Матвєєва Л.Г. Становлення національної концепції транзитивної юстиції.

Наукова стаття присвячена дослідженню концепції транзитивної юстиції та з'ясуванню її значення для України. Концепція транзитивної юстиції є дуже актуальною, що пов'язано з поширенням внутрішніх та міждержавних конфліктів. Зазначено, що національна модель транзитивної юстиції є відносно новою для вітчизняної юридичної практики, тому осмислення її сутності та вироблення механізмів знаходиться ще на початковому етапі. Підкреслено, що транзитивна юстиція передбачає комплекс заходів спрямованих на подолання наслідків війни та окупації та вироблення механізмів, які унеможливають повторення конфліктів у майбутньому.

Концепцію транзитивної юстиції використовують держави, які переходять зі стану конфлікту та окупації до стану миру, вона не містить універсальних формул для всіх держав. Акцентовано увагу на тому, що за сучасних умов в Україні напрямки транзитивної юстиції реалізуються ситуативно, безсистемно та не мають належного правового закріплення. Корисним слід визначити міжнародний досвід реалізації зазначеної концепції з урахуванням українських реалій.

Визначено, що визнання верховенства норм міжнародного права і тенденція підвищення ролі позасудових механізмів у системі правосуддя надасть можливість застосовувати несудові механізми, з метою зміцнення сталого мир. Імплементация принципів транзитивної юстиції впливає на розвиток правової системи України та має забезпечити її стабілізацію, створення умов для її модернізації та сталого розвитку. Разом з тим зазначено, що необхідно провести велику роботу зі встановлення причин, через які відбувається війна, з'ясувати, що відбувалось безпосередньо під час збройного конфлікту. Варто розуміти, що закінчення війни це не просто повернення окупованих територій під юрисдикцію України, а початок складного шляху з розв'язання наслідків конфлікту та пошуків компромісу. Підкреслено, що існує реальна необхідність впровадження моделі транзитивної юстиції, як важливого інструменту розв'язання військового конфлікту та основного напрямку державної правової політики, в умовах збройної агресії Росії проти України.

Ключові слова: транзитивне суспільство, транзитивна юстиція, деокупація, реінтеграція, держава, право, права людини, концепція, національна правова політика.

Matvieieva L.G. Formation of the national concept of transitive justice.

The scientific article is devoted to researching the concept of transit justice and clarifying its significance for Ukraine. The concept of transitive justice is very relevant, which is connected with the spread of internal and interstate conflicts. It is noted that the national model of transitive justice is relatively new for domestic legal practice, therefore the understanding of its essence and the development of mechanisms is still at the initial stage. It is emphasized that transitive justice involves a set of measures aimed at overcoming the consequences of war and occupation and developing mechanisms that will prevent the recurrence of conflicts in the future.

The concept of transitive justice is used by states that are transitioning from a state of conflict and occupation to a state of peace, it does not contain universal formulas for all states. Attention is focused on the fact that under modern conditions in Ukraine, the directions of transitive justice are implemented

situationally, unsystematically and do not have proper legal consolidation. The international experience of the implementation of the mentioned concept, taking into account the Ukrainian realities, should be defined as useful.

Recognition of the supremacy of international law and the tendency to increase the role of non-judicial mechanisms in the justice system will provide an opportunity to use non-judicial mechanisms in order to strengthen sustainable peace. Implementation of the principles of transitive justice affects the development of the legal system of Ukraine and should ensure its stabilization, creation of conditions for its modernization and sustainable development. At the same time, it is stated that it is necessary to carry out a lot of work to establish the reasons for which the war is taking place, to find out what happened directly during the armed conflict. It should be understood that the end of the war is not just the return of the occupied territories under the jurisdiction of Ukraine, but the beginning of a difficult path to resolve the consequences of the conflict and search for a compromise. It is emphasized that there is a real need to implement the model of transitive justice, as an important tool for resolving the military conflict and the main direction of state legal policy, in the conditions of Russia's armed aggression against Ukraine.

Key words: transitive society, transitive justice, de-occupation, reintegration, state, law, concept, national legal policy.

Постановка проблеми та її актуальність. З викликами транзитивної юстиції Україна стикається від початку здобуття незалежності та розбудови демократичних інститутів. А в умовах, коли Україна страждає від збройної агресії Російської Федерації, коли сотні міст і сіл знаходяться в руїнах, а мільйони громадян України вимушені виїхати, така концепція набуває стратегічного значення. Найважливішим завданням транзитивної юстиції є досягнення широкого громадського консенсусу щодо подій минулого і формування загальногромадянської ідентичності постконфліктного суспільства навколо демократичних цінностей.

Сучасні дослідники у ХХ ст. нараховують чотири етапи соціально-політичних переходів: масштабні трансформації, які настали після Першої світової війни; входження світу в стан біполярності після Другої світової війни; в середині 1970-х рр., коли перехідні процеси торкнулися в основному Південну Європу; в кінці 1980-х рр. бурхливі транзитні процеси спостерігалися в східноєвропейському регіоні, а тон в них задавали країни, що ввійшли в стадію постсоціалізму.

Транзитивна юстиція застосовувалась при переході від збройного конфлікту, у тому числі наслідків окупації до стану миру, а також при переході від авторитарного режиму до демократичної політичної системи. Поняття «транзитивної юстиції» (transitional justice) охоплює сукупність правових механізмів і практик, які набули широкого поширення в другій половині ХХ ст. в транзитивних суспільствах. Такі механізми покликані сприяти більш ефективному руху таких суспільств від авторитарних режимів до демократії, та подолання в таких суспільствах наслідків конфліктів, пов'язаних з масштабними актами насильства. Для таких суспільств, транзитивна юстиція визначається як необхідний крок на шляху до досягнення суспільної злагоди та умови ефективного функціонування будь-якого суспільства.

Мета дослідження полягає в аналізі закономірностей та особливостей становлення національної концепції транзитивної юстиції.

Стан опрацювання проблематики. Вивченню різних аспектів проблем транзитивної юстиції присвячено праці зарубіжних та вітчизняних дослідників, серед них: А. Блага, І. Брунова-Калісецька, О. Козакевич, Т. Кисельова, Н. Крітц, Г. Мамедов, О. Мартиненко, О. Плотніков, Ю. Присяжнюк, О. Скобельська, О. Червякова, М. Фрімен та інші.

Виклад основного матеріалу. Концепція «транзитивної юстиції» (Transitional Justice) сформувалася в 1990-х роках як реакція на розпад авторитарних режимів Латинської Америки, Африки, Східної Європи й пов'язаних із цим репресій, масових заворушень і збройних конфліктів. Протягом 1974–2024 рр. більше ніж 100 країн, які пережили конфліктну трансформацію від авторитарного режиму до демократії або перехід від воєнного стану до миру, напрацювали досвід подолання наслідків порушень прав людини та гуманітарного права, які стали причиною або мали місце під час такої трансформації.

Дефініцію «транзитивна юстиція» у 1995 році запропонував Нейл Крітц в науковому дослідженні «Транзитивна юстиція: як демократіям, що зароджуються, розквітатися з колишніми режимами», яке присвячено огляду механізмів та інструментів, які застосовують держави, аби подолати наслідки тоталітарного чи авторитарного минулого [23]. У національному праві пере-

важно використовується термін «перехідне правосуддя». Приєднуємося до точки зору науковців які вважають, що термін «транзитивна юстиція» є більш відповідним сутності цього інституту [8, с. 46; 4, с. 118].

Транзитивна юстиція охоплює юридичні практики та проблеми, з якими стикається країна на шляху протидії та подолання наслідків збройного конфлікту, зміни режиму та усунення авторитарного правління. Необхідно розуміти умовність терміну «транзитивна юстиція», оскільки момент завершення такого переходу не може бути визначений у часі, а тому є максимально широким, охоплюючи зміни кримінального законодавства, створення меморіалів пам'яті, реформування правоохоронної та судової систем тощо.

Головною метою заходів під назвою «транзитивна юстиція» є мир, національна злагода, яка може бути досягнута шляхом встановлення історичної правди, відшкодування заподіяної шкоди, відновлення прав жертв війни та обов'язкового покарання винних у вчиненні злочинів. Надважливою передумовою для ефективного переходу від війни до миру та забезпечення верховенства права є подальше впровадження реформ правоохоронних, судових, військових, розвідувальних та інших органів, які покликані здійснювати функції захисту основних прав і свобод людини, підтримання безпеки та стабільності.

Провідний експерт з політичних змін і мирних переговорів, засновник і виконавчий директор Інституту інтегрованих перетворень Марк Фрімен підкреслює, що транзитивна юстиція займається насамперед серйозними порушеннями прав людини, під якими розуміються тортури, страсти без суду та слідства, насильницькі зникнення, рабство, тривале довільне позбавлення волі, а також окремі «міжнародні злочини», включаючи геноцид, злочини проти людяності та серйозні порушення законів та звичаїв, що застосовуються в період збройних конфліктів, будь вони національного чи міжнародного характеру [24, р. 5].

Міжнародною спільнотою після двох світових війн було напрацьовано низку домовленостей щодо дотримання миру, заборони війни, порядку мирного врегулювання спорів тощо. Однак вирішити питання збройних конфліктів у світі наразі не вдалося. Україна лише продовжує перелік країн, що зіштовхнулися з проблемою порушення Статуту ООН та застосування війни як засобу вирішення суперечок між суб'єктами міжнародного права. Незважаючи на докладені зусилля світової спільноти, створення низки організацій гуманітарного характеру, прийняття міжнародних норм у цій царині, уникнути збройних конфліктів не вдається [22, с. 135-136].

Т. Цимбрівський, керівник Програми USAID «Права людини в дії» говорить про перехідне правосуддя через дві призми: по-перше, у випадках збройних конфліктів, це про справедливість для жертв війни та покарання для злочинців, а також це про життя після війни; по-друге, перехідне правосуддя може мати місце під час переходу від авторитарних режимів до демократії [7].

Відповідно, у міжнародних правових документах поступово сформовані основні складові або напрями реалізації транзитивної юстиції:

кримінальне переслідування винуватих у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини, правовий захист жертв збройного конфлікту; удосконалення законодавства, судової та слідчої практики;

виправлення (відшкодування) шкоди жертвам конфлікту, створення національних механізмів відшкодування збитків жертвам, виплати їм компенсацій за спричинену фізичну та психічну шкоду, відновлення порушених прав постраждалих від конфлікту, надання їм медичної та психологічної допомоги, а також юридичних і соціальних послуг;

встановлення правди як об'єктивна та неупереджена документальна реконструкція подій, розсекречення архівів та відновлення історичної правди, формування національного архіву фото-, відеодокументів подій конфлікту; розслідування щодо осіб, які зникли та пропали безвісти;

інституційні реформи, які можуть стати гарантією неповторення конфлікту (очищення органів державної влади, реформування сектору безпеки, правоохоронних органів, судового сектору, секторів освіти та засобів масової інформації). Перевірка державних службовців на посаду для того, щоб визначити, чи були вони залучені до порушення прав людини під час конфлікту [2, с. 11].

Зазначені напрями реалізації транзитивної юстиції об'єднують практично всі можливі підходи до забезпечення стабільності в постконфліктному суспільстві від кримінального переслідування винних у злочинах та амністії до відшкодування жертвам, підготовки матеріалів для Міжнародного Кримінального суду, документування воєнних злочинів, порушень міжнародного гуманітарного права, об'єктивної реконструкція подій на окупованих територіях, надання правової допомоги

жертвам конфлікту, збереження пам'яті про жертв конфлікту, візуалізація фактів загибелі мирного населення й комбатантів з усіх сторін конфлікту для публічного доступу, а також обговорення механізмів примирення з громадами, які мешкають на повернутих територіях. Підкреслимо, що в кожному випадку постконфліктного врегулювання застосування транзитивної юстиції є унікальним.

Запровадження принципів транзитивної юстиції в Україні ініційовано Українською Гельсінською спілкою з прав людини у 2015 році. Першими ініціативу правозахисників підтримали академічні кола. Так, у 2016 році Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка заснував Центр постконфліктного врегулювання, який розглядав транзитивну юстицію як модель подолання збройного конфлікту та переслідування воєнних злочинців [1, с. 32].

У процесі проведення воєнних дій постає питання деокупації тимчасово окупованих територій та реінтеграції цих територій з метою повного відновлення функціонування органів державної влади, підконтрольних Україні. Політика реінтеграції тимчасово окупованих територій має передбачати дуальність у підходах, що включатиме реінтеграцію власне територій і функціонування органів державної влади на них та політику реінтеграції населення, що проживає на зазначених територіях [20, с. 95].

Можна говорити про те, що національна модель транзитивної юстиції все ще перебуває на стадії формування. Така модель має передбачає комплекс ефективних заходів спрямованих на подолання наслідків війни та окупації та вироблення механізмів, які унеможливають повторення конфліктів у майбутньому. Визнання верховенства норм міжнародного права і тенденція підвищення ролі позасудових механізмів у системі правосуддя надасть можливість застосовувати несудові механізми, з метою зміцнення сталого миру.

Аналізуючи питання транзитивної юстиції, ще до повномасштабного вторгнення, правозахисник О. Мартиненко наголошував, що для України об'єктивно необхідна розробка власної національної моделі такого правосуддя, щоб почати діалог з усіма громадянами, які постраждали в результаті конфлікту і окупації [6]. У часи війни теоретичні проблеми становлення національної моделі транзитивної юстиції набувають все більше практичного виміру та актуальності.

Характеризуючи особливості національної моделі перехідного правосуддя, А. Блага та О. Мартиненко, звертають увагу на те що Україна опинилася в ситуації, коли водночас потребують свого вирішення два види конфлікту: соціальний конфлікт переходу від авторитарного пострадянського режиму до демократичного (події Революції Гідності); збройний конфлікт як результат зовнішньої агресії Російської Федерації. Автори вважають, що за таких умов актуальними стають не лише аналіз світового досвіду, а й активна підготовка до імплементації основних механізмів і форм перехідного правосуддя. В умовах «гарячого конфлікту», Україна вже має здійснювати інституційні реформи, напрацьовувати правові рамки переслідування воєнних злочинців, законодавчо закріплювати механізми надання компенсації жертвам конфлікту [1, с. 32].

До перших спроб впровадження елементів транзитивної юстиції Г. Мамедов відносить намагання здійснити люстрацію, заснування Інституту національної пам'яті, розбудову в Офісі генерального прокурора департаменту війни, що координує розслідування міжнародних злочинів, інституційне оформлення антикорупційних органів [5]. Разом з тим, автор підкреслює хаотичність такого процесу та необхідність вироблення комплексного підходу.

У 2014 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який має на меті визначити особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях України. Закон визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб [13]. Законом визначено, що примусове автоматичне набуття громадянства України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України.

Певним передвісником перехідного правосуддя на Донбасі та в Криму можна вважати програму Служби безпеки України «На тебе чекають вдома», започатковану в серпні 2015 року. Скориставшись цією програмою, бойовики ОРДЛО могли здатися владі й отримати звільнення від

кримінальної відповідальності. Транзитивна юстиція включає в себе умови **амністії учасників конфліктів** або притягнення їх до відповідальності. За п'ять років (від 2015-го до початку 2020-го) такою програмою скористалися понад 390 осіб. На запит проєкту Радіо Свобода Радіо Донбас. Реалії в СБУ повідомили, що всіх, хто повернувся на мирну частину країни за цією програмою, після ретельної перевірки звільняють від кримінальної відповідальності [3]. Звісно, що мова йде тільки про тих осіб, які не брали участі у вбивствах, тортурах, зґвалтуваннях, нападах на підприємства, установи, організації та інших тяжких злочинах. Експерти з перехідного правосуддя вважають, що для ефективності таких програм потрібно ретельно регламентувати усі аспекти, а саме: прийняти спеціальний закон про амністію; прописати порядок ідентифікації та перевірки особи, яка може бути амністована; прописати механізми стягнення репарацій для амністованих; закріпити процедуру громадських консультацій щодо амністії; детально формалізувати механізм збору та обробки свідчень амністованих осіб. Тільки за таким, вважають експерти, інститут амністії стане дієвим інструментом в рамках перехідного правосуддя [18]. Міжнародні експерти зазначають, що попри свою наявну суперечливість, амністія може сприяти встановленню справедливості і миру, а це ключові завдання перехідного правосуддя.

Імплементация принципів та підходів транзитивної юстиції простежувалася у стратегіях реформування судової системи, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [16]. Зокрема, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки визначала проблеми, які необхідно розв'язати для подальшого вдосконалення функціонування судової влади та здійснення правосуддя. Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя введена в дію Указом Президента України від 24 березня 2021 року. Документ визначає комплекс заходів дипломатичного, військового, економічного, інформаційного, гуманітарного характеру, спрямованих на відновлення територіальної цілісності, державного суверенітету України у міжнародно визнаних кордонах шляхом деокупації та реінтеграції Криму [21].

Важливим завданням, спрямованим на забезпечення справедливості і примирення, є здійснення правосуддя щодо злочинів, учинених під час авторитарного правління та збройного конфлікту. Складно подолати наслідки збройної агресії, доки посадовці окупаційної адміністрації Російської Федерації на окупованих територіях не будуть притягнуті до відповідальності за порушення прав людини, вчинені на територіях, що знаходяться під їх контролем, у тому числі особи, які несуть колективну відповідальність за дії злочинців.

Із прийняттям Верховною Радою України у січні 2018 року закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» Україна визнала факт існування міжнародного збройного конфлікту з Російською Федерацією. Закон, що визначав державну політику України щодо тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях [15]. Проте багато важливих питань залишилися не визначеними. Після російського вторгнення в Україну був прийнятий Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України», яким Закон «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» втратив чинність із 7 травня 2022 року [12].

За результатами дискусії конференції присвяченої темі розвитку транзитивної юстиції в контексті врегулювання конфлікту у східній Україні рекомендовано:

впроваджувати механізми транзитивної юстиції починаючи з громадянської освіти та вдосконалення функціонування правоохоронних органів і судових інстанцій (тренінги, навчання);

починати процес судових переслідувань в рамках національної юрисдикції, у зв'язку з тим, що звернення винятково у міжнародні суди є більш тривалим процесом, а в Україні мало юристів, котрі спеціалізуються на роботі з міжнародними судами;

проводити тренінги для суддів та правоохоронних органів для забезпечення легітимності судових процесів та формування компетенції національних суддів роботи в контексті гуманітарного права,

здійснювати процес документування воєнних злочинів і порушень прав людини, що забезпечить ефективність розслідувань і судових переслідувань;

забезпечити належний захист жертв злочинів.

розглянути можливості створення гібридного суду, а також роботи з посилення ефективності співпраці між судовими органами України та інших країн і міжнародних судів для використання можливостей як національної, універсальної, так і міжнародної юрисдикції;

концепція транзитивної юстиції може стати новою філософією, яка могла б об'єднати всі ініціативи реформ із комплексним баченням майбутнього.

сформувати державний підхід до роботи над осмисленням минулого.

приділити особливу увагу злочинам, пов'язаним із сексуальним насиллям та їх розслідуванню [10].

У межах дослідження «Правосуддя в контексті російської збройної агресії» проведеного соціологічною групою «Рейтинг», за підтримки Швейцарії через Відділ миру та прав людини, були отримані результати щодо розуміння українцями справедливості, покарань та компенсацій у контексті військової агресії Росії; уявлень про колабораційну діяльність та вшанування пам'яті [9]. Так, для 47 % опитаних поняття справедливості в контексті військової агресії росії проти України означає покарання винних у військових злочинах; для 30 % – встановлення правди щодо всіх подій, ще для 17 % – компенсація збитків усім постраждалим. Серед пріоритетних напрямів діяльності української влади та суспільства в забезпеченні справедливості, опитані найчастіше зазначали про притягнення винних до відповідальності (55 %), очищення влади через усунення та недопущення до неї тих, хто співпрацював з окупантами (46 %), знаходження зниклих безвісти та повернення депортованих осіб (30 %). Близько чверті опитаних зазначали про встановлення фактів злочинів та отримання фінансової компенсації, кожен п'ятий - про посилення санкцій та замороження активів росії та її громадян.

Майже 90 % респондентів вважає, що разом із судовим розглядом мають застосовуватися і додаткові механізми забезпечення справедливості (комісії люстрації, встановлення правди про події війни, компенсація шкоди постраждалим): 51 % зазначили, що вони мають застосовуватися на постійній основі, 38 % – що на тимчасовій. Більшість опитаних (84 %) вважають, що такі механізми мають діяти на території всієї України. Абсолютна більшість (95 %) респондентів вважають важливим забезпечити відкритість та регулярне інформування громадян та постраждалих про перебіг розгляду судами справ щодо воєнних злочинів [9];

На думку більшості респондентів, держава повинна вже зараз реалізовувати заходи для підтримки та налагодження зв'язку з населенням, що лишилось на окупованих територіях. 47 % вважає, що такі ініціативи мають бути спрямовані лише на тих, хто підтримує Україну, 40 % – на всіх, хто лишився на окупованих територіях. 8 % вказали, що такі заходи не є пріоритетними, ще 3 % вважають, що держава взагалі не має витрачати на це ресурси. Більше 90 % респондентів вважає, що Україна має спільне майбутнє з мешканцями територій, що були окуповані у 2022-му році. 83 % опитаних вбачають спільне майбутнє з мешканцями Криму та Донбасу, які були окуповані у 2014-му році.

Питання історичної пам'яті та відповідної державної політики є важливим для 91 % респондентів. 94 % опитаних погоджується з твердженням, що Україна має вже зараз гідно вшановувати пам'ять жертв збройної агресії росії, зокрема через різні національні та місцеві ініціативи [9].

Ю. Присяжнюк та В. Масненко аналізуючи проблему деокупації тимчасово окупованих територій України рекомендують враховувати те, що історична політика окупантів в Криму, ОРДЛО та на тимчасово окупованих у 2022 р. територіях (Запорізької та Херсонської обл.) має помітну специфіку. Зокрема, в останньому випадку агресор зіштовхнувся з реальними наслідками політики декомунізації та більш серйозним відторгненням ідеології т. зв. «руського мира». Важливо також, на думку авторів, відстежувати трансформацію / мутацію історичної свідомості (локальних варіантів історичної пам'яті) населення тимчасово окупованих АРК, м. Севастополь, частин Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей. Наступним етапом має стати її поступова але й послідовна переорієнтація у координатах українського національного історичного дискурсу [11, с. 271].

Урядом України у грудні 2022 року затверджено план дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій, який визначає комплекс першочергових дій та заходів, проведення яких є необхідним для відновлення функціонування деокупованих територій, а також встановлено відповідальних виконавців та строки виконання поставлених завдань.

До реалізації Плану дій залучено всіх зацікавлених сторін, зокрема органи місцевого самоврядування, обласні військові (державні) адміністрації, військові адміністрації населених пунктів, Мінінфраструктури, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, підприємства,

установи та організації незалежно від форми власності тощо. Виклики після деокупації, до яких держава та суспільство мають бути готови:

отримання інформації про масові знущання, серйозні порушення прав людини, катування тощо;
отримання інформації про кількість загиблих, зниклих безвісті та тих, кого представники незаконної влади заарештували та вивезли в невідомому (або відомому) напрямку;

масові виїзди наших громадян на інші непідконтрольні території чи на територію країни-агресорки через побоювання бути притягнутими до відповідальності (і офіційні особи нашої країни тільки зміцнюють таку позицію);

заходи переслідування цивільного населення як з боку правоохоронних органів, так і з боку соціуму;

масові повідомлення про причетність тих чи інших до колабораційної діяльності чи здійснення державної зради;

вимога суспільства до «очищення» нації від зрадників;

підвищення конфліктогенних факторів, можливий навіть розкол населення та інші [19].

У контексті транзитивної юстиції на перший план після деокупації мають поставати питання притягнення винних осіб до відповідальності та запобігання безкарності, а також забезпечення права на правду про збройний конфлікт.

Висновки. Аналізуючи основні положення концепції транзитивної юстиції, можна говорити про реальну необхідність впровадження моделі транзитивної юстиції, як важливого інструменту розв'язання військового конфлікту та основного напрямку державної правової політики, в умовах збройної агресії Росії проти України.

Концепцію транзитивної юстиції використовують держави, які переходять зі стану конфлікту та окупації до стану миру, вона не містить універсальних формул для всіх держав. Модель транзитивної юстиції є відносно новою для вітчизняної юридичної практики, тому осмислення її сутності та вироблення механізмів знаходиться ще на початковому етапі. За сучасних умов в Україні напрямки транзитивної юстиції реалізуються ситуативно, безсистемно та не мають належного правового закріплення. Необхідно провести велику роботу зі встановлення причин, через які відбулась війна, потрібно з'ясувати, що відбувалось безпосередньо під час збройного конфлікту. Варто розуміти, що закінчення війни це не просто повернення окупованих територій під юрисдикцію України, а початок складного шляху з розв'язання наслідків конфлікту та пошуків компромісу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блага А., Мартиненко О. Концепція перехідного правосуддя в Україні: уведення у площину юридичної науки. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 30–35.
2. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. / І. Брунова-Калісецька, Т. Кисельова, О. Мартиненко. Київ, 2020. 60 с.
3. За програмою «На тебе чекають вдома» з окупованої частини Донбасу повернулися понад 390 осіб – СБУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-donbas-sbu-povernennia/30646714.html>.
4. Козакевич О.М. Доступність правосуддя у транзитивному суспільстві: сучасний вимір. К.: Юридика, 2023. 246 с.
5. Мамедов Г. Перехідне правосуддя: діалог про майбутнє. *Дзеркало тижня*. 25 червня, 2024. URL: <https://zn.ua/ukr/author/gyunduz-mamedov>.
6. Перехідне правосуддя – основа деокупації та реінтеграції Донбасу. *Голос України*. 28 листопада 2019 року. URL: <http://www.golos.com.ua/article/324612>.
7. Плани після Перемоги – перехідне правосуддя для України. Експерти пояснили як відновити справедливість для жертв війни: Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/plany-pislia-peremohy-perekhidne-pravosuddia-dlia-ukrainy-eksperty-poiasnyly-iak-vidnovyty-spravedlyvist-dlia-zhertv-viyny>.
8. Плотніков О. «Правосуддя перехідного періоду» чи «транзитивна юстиція»: до питання про визначення терміну. *Український часопис міжнародного права*. 2016. № 4. С. 46.
9. Правосуддя в умовах російської збройної агресії: 18–24 жовтня 2023. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_justice_102023.pdf.

10. Правосуддя та справедливість у постконфліктних суспільствах? – Європейський досвід та перспективи Доповіді та дискусії за результатами конференції «Осінні зустрічі», присвяченої темі розвитку перехідного правосуддя в контексті врегулювання конфлікту у східній Україні, м. Берлін, 14-15 листопада, 2018 р. С. 16.
11. Присяжнюк Ю., Масненко В. Деокупація тимчасово окупованих територій України як наукова проблема та практична модель для реалізації. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. № 13/55. С. 259–275.
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України від 21 квітня 2022 року № 2217-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text>.
13. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
14. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text>.
15. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII; Втрата чинності від 07.05.2022, підстава 2217-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>.
16. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 (втратила чинність). URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
17. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/202>.
18. Програма СБУ для мешканців т.зв. «ЛДНР» «На тебе чекають вдома». Що з нею не так з позиції перехідного правосуддя: URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/prohrama-sbudlia-meshkantsiv-ldnr-na-tebe-chekaiut-vdoma-shcho-z-neiu-ne-tak-z-pozytsii-perekhidnoho-pravosuddia>.
19. Сербіна А. Перехідне правосуддя після збройного конфлікту: як примирити людей після деокупації? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/perekhidne-pravosuddia-pislia-zbroynoho-konfliktu-ia-k-prymyryty-liudey-pislia-deokupatsii>.
20. Скобельська О.Р. Шляхи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій і відновлення довіри населення до держави Україна. *Нове Українське право*. 2023. № 4. С. 94–99.
21. Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 117/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>.
22. Червякова О.В. Механізми та процеси перехідного правосуддя: міжнародний досвід для відновлення суверенітету і національної безпеки України. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 135–142.
23. Kritz N.J., Mandela N. *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*. Vol. 1. General Considerations Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 1995. 736 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=A2c9E7TZxhEC&pg=PR5&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false.
24. Mark Freeman, «What is transitional justice?», International Center for Transitional Justice, 2003, not published – quoted in DDR and Transitional Justice, issue paper, Second International Conference on DDR and Stability in Africa, Kinshasa, Democratic Republic of the Congo, 12-14 June 2007, UN/ISAA.